

מיפּוּ לנינוּה

ספר יונה והשליחות היהודית למען העמים

יעקב מעוז

מהדורה דיגיטלית מונגשת עם קישורים מוזיקליים
תשרי, תשפ"ב

מדוע החליטו חכמי ישראל למקם את קריאת ספר יונה בציבור באמצע היום המקודש ביותר בלוח השנה העברי, יום הכיפורים? באיזו מידה רלוונטי סיפור יונה לקורא המודרני ולחברה היהודית בישראל? שלושה מעגלים ניכרים בספר קצר ומופלא זה. הראשון, דיאלוג בין אדם לבוראו. השני, השליחות היהודית להצלת עם נוכרי. האחרון, התנהלותו המוסרית של עם ישראל, אז והיום.

אלוהי ישראל מבקש להציל אומה של עובדי אלילים באמצעות שליח יהודי, שלא כדבריו הידועים של בלעם "עַם לְבַדְד יִשְׁכַּן וּבְגוֹיִם לֹא יִתְחַשֵּׁב". אנו מתחשבים בגויים עד כדי סיכון נפשות חיילי פיקוד העורף בפעולה להצלת נפגעי אסונות בעולם. בצד הלקח הגדול לעם ישראל בדבר שליחותו לטובת העמים ישנו לקח מוסרי נוסף בספר יונה והוא אוניברסאלי מטבעו. הערבות ההדדית הבין-לאומית הכרחית לקיומה הנאות של האנושות. עמים מסייעים אלה לאלה לאחר אסונות טבע, לאחר מגפות ולאחר משברים הומניטריים אחרים. מדינת ישראל יודעת למלא חובה אנושית זאת בכל הזדמנות. יום הכיפורים הוא יום חג גלובלי של הדאגה לשלום האנושות, לשלום העולם. יהודי המאמץ רעיון שכזה, מתקן בכך את יחסו לאומות העולם. לא עוד דחייה אוטומטית של הגויים, הסתגרות וטיפוח בדלנות יהודית. את חוכמת הגויים אנו מאמצים ואת הסיוע שלהם אנו מקבלים בעת הצורך ולכן עלינו להפנים כמה מדרכיהם האנושיות מוסריות. באותה המידה עלינו לחלוק אתם את הניסיון המוצלח שלנו בטכנולוגיה, באומנויות, ברפואה ובחקלאות. התורה מצווה עלינו לשמש אור-גוים ושליחות שכזאת מחייבת פתיחות.

כדוגמה נאה להגשמת השליחות של ישראל כלפי הגויים, בחר אלוהי ישראל מכל העמים דווקא בבני ניווה האשורים. נבואת יונה היא נבואה לדורות, מימיו ולתמיד. לא רבים הם העמים ששרדו מני אז. אחד מהם הוא העם האשורי, הקרוב ביותר לתרבות היהודית בלשונו הארמית-אשורית, באמונתו בספר הספרים ובתמיכתו הפעילה במדינת ישראל. אף בימינו נודעת לנו שליחות כלפי העם הזה, שנרצח, נגול, נאנס ונרדף על ידי עמי המזרח התיכון. בימים אלה מתחדשים הקשרים התרבותיים אתו. אנו מזדהים עם השרגדיה הלאומית שלו ועם שאיפתו לחיות כעם עצמאי בארצו. כך נממש אנו, צאצאי יונה הנביא, את נבואתו בשם אלוהי ישראל, חיזוק לגישה זו אנו מוצאים בדברי נביא נוסף: "בַּיּוֹם הַהוּא יְהוָה יִשְׂרָאֵל שְׁלִישִׁיָה לְמִצְרַיִם וּלְאַשׁוּר, בְּרִכָּה בְּקֶרֶב הָאָרֶץ. אֲשֶׁר בָּרְכוּ ה' צְבָאוֹת יְאָמְרוּ: בְּרוּךְ עַמֵּי מִצְרַיִם וּמַעֲשֵׂה יְדֵי אֲשׁוּר וּנְחַלְתִּי יִשְׂרָאֵל" (ישעיה יש כד-כה). אחד מפרשני המקרא הידועים קובע: "רצה השם להראות, שאשור יש לו זכות יותר מישראל, שהם שמעו לדברי הנביא ועשו תשובה, וישראל הקשו ערפם משמוע" (מלבי"ם, יונה א ב). בעלי הזכות היתרה הזאת מאז, הם בעלי הברית שלנו כיום.

החברה למתנ"סים מאחלת לכל בית ישראל ולכל בני אדם שנה טובה, גמר חתימה טובה ועיון מעמיק ומאלף בספר יונה.

ד"ר יעקב מעוז

מחבר, עורך ומצלם

(א) וַיְהִי דְבַר ה' אֶל יוֹנָה בֶן אֲמֹתַי לֵאמֹר. (ב) קוּם לְךָ אֶל נִינְוָה הָעִיר הַגְּדוֹלָה, וְקִרְאָ עָלֶיהָ כִּי עֲלֹתָהּ רַעְתָּם לְפָנַי. (ג) וַיִּקַּם יוֹנָה לְבָרַח לְבָרַח תַּרְשִׁישָׁה מִלְּפָנָי ה', וַיֵּרֶד יָפוֹ וַיִּמְצָא אֲנִיָּה בָּאָה תַרְשִׁישׁ, וַיִּתֵּן שְׂכָרָהּ וַיֵּרֶד בָּהּ לְבוֹא עִמָּהֶם תַּרְשִׁישָׁה מִלְּפָנָי ה'. (ד) וְהָ הֵטִיל רוּחַ גְּדוֹלָה אֶל הַיָּם, וַיְהִי סַעַר גְּדוֹל בָּיָם, וְהָאֲנִיָּה חֲשָׁבָה לְהִשָּׁבֵר. (ה) וַיִּירָאוּ הַמְּלָחִים וַיִּזְעְקוּ אִישׁ אֶל אֱלֹהָיו, וַיִּטְלוּ אֶת הַכְּלִים אֲשֶׁר בָּאֲנִיָּה אֶל הַיָּם לְהִקַּל מֵעֲלֵיהֶם, וַיּוֹנָה יֵרֵד אֶל יַרְכְּתֵי הַסְּפִינָה וַיִּשְׁכַּב וַיִּרְדָּם.

ספר יונה מזמין אותנו להרהר בטיב היחסים שלנו עם העמים. יונה נשלח מארץ ישראל לארץ אשור כדי להציל בני עם זר. מאליה מתעוררת שאלת האחריות שיש לעם ישראל כלפי אומות העולם. חיילי פיקוד העורף ומתנדבי זק"א מסכנים את נפשותיהם כדי להציל גויים מאסונות כמו צונאמי ביפן, רעידת אדמה בהאיטי או בית שהתמוטט על יושביו במיאמי. אנו עושים זאת בראש ובראשונה בשם האנושיות. הערבות ההדדית הבין לאומית הכרחית לקיום האנושות. באותה המידה, עמים אחרים גומלים לנו במשלוח כוחות סיוע כמו בעת אסון השריפה בכרמל. יונה בוחר בשלב הזה לברוח מן השליחות שהוטלה עליו על ידי האלוהים. אף על פי שנבואה היא מעלה רוחנית גבוהה, שמאמינים רבים היו מבקשים להגיע אליה, הרי שנביאי ישראל מיאנו לקבל את המשרה הנחשקת. ראש הנביאים, משה, טוען "לא איש דְּבָרִים אֲנִי" ונביא החורבן, ירמיה אומר "לא יִדְעֵתִי דְבַר" ואילו יונה נרדם נאלם ונעלם. ספק אם נביא בישראל האמין שניתן לברוח מהאלוהים. אפשר שיונה רק ביקש לפסול את עצמו למלא תפקיד של נביא פורענות. חכמים סבורים שבכך רצה להגן על עם ישראל, האמור להיכבש על ידי האשורים ולצאת לגלות שתימשך עד הקמת מדינת ישראל. התנהגותם של המלחים הגויים נשגבה וראויה לכל שבח. התפילה שלהם היא התפילה הפלורליסטית המתועדת הראשונה. כל אחד מהם קורא אל אלוהיו כדי להציל את הספינה על יושביה. צרות משותפות יוצרות לעיתים קואליציות של זהויות שונות המגויסות למסרה מסוימת אחת. המסרה היא להציל נפשות וההצלה תתקבל גם אם אלוהים כאלה או אחרים יספקו אותה.

נמל יפו

(ו) וַיִּקְרַב אֱלֹהֵי רַב הַחֹבֵל וַיֹּאמֶר לוֹ, מַה לָּךְ נִרְדָּם קוּם קְרֹא אֶל אֱלֹהֶיךָ, אֲוִלִי יִתְעַשֶׂת הָאֱלֹהִים לָנוּ וְלֹא נֶאֱבָד. (ז) וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ, לָכֵן וּנְפִילָה גּוֹרְלוֹת וְנִדְעָה בְשִׁלְמֵי הַרְעָה הַזֹּאת לָנוּ, וַיִּפְלוּ גּוֹרְלוֹת וַיִּפֹּל הַגּוֹרֵל עַל יוֹנָה. (ח) וַיֹּאמְרוּ אֱלֹהֵי הַגִּידָה נָא לָנוּ בְּאֲשֶׁר לָמִי הַרְעָה הַזֹּאת לָנוּ, מַה מְלֹאכְתְּךָ וּמֵאֵינְ תָּבוֹא, מַה אַרְצְךָ וְאֵי מִזֶּה עִם אַתָּה. (ט) וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם, עֲבָרִי אֲנִכִי וְאֵת ה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם אֲנִי יֵרָא, אֲשֶׁר עָשָׂה אֶת הַיָּם וְאֵת הַיַּבְשָׁה. (י) וַיִּרְאוּ הָאֲנָשִׁים יֵרָאָה גְדוּלָּה וַיֹּאמְרוּ אֱלֹהֵי, מַה זֹאת עָשִׂיתָ, כִּי יָדְעוּ הָאֲנָשִׁים כִּי מִלְּפָנֶי ה' הוּא בָּרַח, כִּי הִגִּיד לָהֶם.

הגישה הפלורליסטית של רב החובל פועלת גם ביחס ליונה, שהקיץ משנתו. הוא מבקש את עזרת אלוהי ישראל מבלי לדעת כי הוא מחולל האסון הממשמש ובא. קבוצת המלחים נוקטת בפרקטיקה מוכרת. דינו של השעיר לעזאזל נגזר בגורל, ארץ ישראל חולקה לשבטים בגורל ולהבדיל המן הרשע הפיל פור שהוא גורל. הפרקטיקה פועלת והמלחים מגלים כי מקור הרעה הוא לא אחר מאשר יונה. התחקיר שעובר יונה על ידי המלחים מלמד כי עיקר עניינם הוא זהותו של יונה, לאיזה עם ולאיזו ארץ הוא שייך. מעניינת לא פחות היא תשובתו של יונה, כיצד הוא מציג את עצמו בפני זרים. יונה איננו מציג עצמו כיהודאי או כישראלי אלא כעברי, בדומה לאבות. ייתכן שיש בכך רמז לתקופה עליה מדבר ספר יונה, הקדומה לקרע בממלכה המאוחדת. בתקופה זו האימפריה האשורית עדיין בשיאה והיא זו שמעצבת את פני האנושות עד ימינו. חוקרים מיחסים לה את תחילת הכתיבה המשמעותית בהיסטוריה של האנושות וכתוצאה מכך גם כתיבת התנ"ך בישראל. יונה מדגיש את אמונתו באלוהי ישראל, האל אוניברסלי שברא את העולם. הוא ברא את הים שבו אנו נמצאים כעת ואת היבשה שממנה ואליה אנו מפליגים. יונה מספר שהוא בורח מהאל שאותו הוא ירא והם תוהים על טיב אמונתו. אמונה באל לא יכולה להיות מושלמת לעולם. ספקות וסתירות הם אבני הבניין שלה. מעתה, יראת האלוהים של יונה הופכת ליראת המלחים לגורלם. שותפות גורל היא מנוע חברתי רב ערך.

(יא) וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו, מַה נַּעֲשֶׂה לָךְ וַיִּשְׁתַּק הַיָּם מֵעֲלֵינוּ, כִּי הַיָּם הוֹלֵךְ וְסֹעֵר. (יב) וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם, שְׂאוּנִי וְהִטִּילְנִי אֶל הַיָּם וַיִּשְׁתַּק הַיָּם מֵעֲלֵיכֶם, כִּי יוֹדַע אֲנִי כִּי בְשָׁלִי הַסֹּעֵר הַגָּדוֹל הַזֶּה עֲלֵיכֶם. (יג) וַיַּחֲתְרוּ הָאֲנָשִׁים לְהִשָּׁב אֶל הַיַּבְשָׁה וְלֹא יָכְלוּ, כִּי הַיָּם הוֹלֵךְ וְסֹעֵר עֲלֵיהֶם. (יד) וַיִּקְרְאוּ אֶל ה' וַיֹּאמְרוּ, אָנָּה ה' אֵל נָא נֹאבְדָה בְּנַפְשׁ הָאִישׁ הַזֶּה וְאֵל תִּתֵּן עָלֵינוּ דָם נָקִיא, כִּי אַתָּה ה' כְּאֲשֶׁר חִפְצָתָ עֲשִׂיתָ. (טו) וַיִּשְׂאוּ אֶת יוֹנָה וַיִּטְלְהוּ אֶל הַיָּם, וַיַּעֲמֵד הַיָּם מִזְעָפוֹ. (טז) וַיִּירְאוּ הָאֲנָשִׁים יִרְאָה גְדוֹלָה אֶת ה' וַיִּזְבְּחוּ זֶבַח לָהּ וַיִּדְרוּ נְדָרִים.

המלחים הגויים מציגים בפנינו התנהגות מוסרית היכולה לשמש מופת לעם היהודי. ייתכן שזהו המסר החבוי בספר יונה וזהו אחד הלקחים הגדולים של יום הכיפורים. הם אינם ממהרים להיפטר ממנו כדי להציל את נפשם. הם מפקידים בידי את גורל חייהם ושואלים אותו באדיבות, כיצד לנהוג בו לאור העובדה שהוא הגורם לאסון המתרגש עליהם. יונה מציע כי ישליכו אותו לים ולמלחים ברור שזהו גזר דין מוות. על כפות המאזניים עומדים מצד אחד חיי כל הנוסעים הנוכרים ומצד שני חייו של יונה העברי. מצפונם הנקי של המלחים הגויים אינו מרשה להם לקבל את עצת יונה. הם חותרים עוד ועוד להציל אותו יחד אתם, אך ללא הועיל. רק כאשר כלו כל הקיצין הם מוציאים לפועל את המלצת יונה ומשליכים אותו אל הים. זאת, לא לפני שהם נושאים תפילה זכה לאלוהי ישראל ומסבירים כי לא התכוונו לשפוך דם נקי. התנ"ך מלא בתוכחה נגד יהודים ומלכיהם על ששפכו דם נקי ואילו ספר יונה מנקה מכך את המלחים הגויים. מתפילתם עולה כי הם מקבלים על עצמם את האמונה באלוהי ישראל האחראי לנסיבות הנוראות שבהן מטילים את הנביא העברי למאכל הדגים. התוצאה לא מאחרת לבוא וכשהים נרגע מיד, אמונתם החדשה מקבלת משנה תוקף, אם כי מיראה ולא דווקא מאהבה. ספר יונה מקבל את התפילות, הנדרים והזבחים של הגויים ומלמד את עם ישראל להאמין לא רק לחוכמת הגויים אלא גם לדרכיהם המוסריות.

פסל הלווייתן, יפו | אילנה גור

(א) וַיִּמַן ה' דָּג גָּדוֹל לְבַלְעַ אֶת יוֹנָה, וַיְהִי יוֹנָה בְּמַעַי הַדָּג
 שְׁלֹשָׁה יָמִים וּשְׁלֹשָׁה לַיְלֹת. (ב) וַיִּתְפַּלֵּל יוֹנָה אֶל ה' אֱלֹהָיו,
 מִמַּעַי הַדָּגָה. (ג) וַיֹּאמֶר קְרָאתִי מִצָּרָה לִי אֵל ה' וַיַּעֲנֵנִי, מִבְּטֶן שְׂאוֹל
 שְׁוַעֲתִי שָׁמַעְתָּ קוֹלִי. (ד) וַתִּשְׁלִיכֵנִי מִצִּוְלָה בְּלִבְבַי יָמִים וַנְהַר יִסְכְּבֵנִי,
 כָּל מִשְׁפָּרֶיהָ וּגְלִיָּה עָלַי עָבְרוּ. (ה) וְאֲנִי אָמַרְתִּי נִגְרַשְׁתִּי מִנְּגַד עֵינַיָּה,
 אֲךָ אוֹסִיף לְהִבִּיט אֶל הַיָּם קְדָשָׁה. (ו) אֶפְפוֹנֵי מַיִם עַד נֶפֶשׁ תְּהוֹם
 יִסְכְּבֵנִי, סוּף חֲבוּשׁ לְרֵאשִׁי. (ז) לְקַצְבֵי הָרִים יִרְדְּתִי הָאָרֶץ בְּרַחֲמֶיהָ
 בְּעַדִּי לְעוֹלָם, וַתַּעַל מִשְׁחַת חַיֵּי ה' אֱלֹהֵי. (ח) בְּהַתְּעַטֵּף עָלַי נֶפְשִׁי
 אֶת ה' זְכַרְתִּי, וַתָּבוֹא אֵלַי תְּפִלָּתִי אֶל הַיָּם קְדָשָׁה.

יונה שוהה בבטן האפלה והדוממת של הדג. לזמן אין משמעות והדי תפילתו אינם נשמעים. ספק אם אפשר שאדם ישרוד במעי שלוש יממות ולכן אפשר שספר יונה אינו אלא משל, כסיפורי מקרא אחרים. למשלים כוונות חינוכיות, חברתיות ומוסריות ואחריהן עלינו לתור. יש אומרים שדג נקבה בלעה את יונה ולזמן מה חזר יונה אל חוויית העובר במעי אימו. יונה עומד להיוולד מחדש, אך לא לפני שהוא מתקן את תפיסתו הרוחנית. אף אחד מאתנו לא מחפש צרות, אך הן הכרחיות לפיתוח רוח האדם והן אלו שמחוללות את תפילת המופת של יונה, בדמיון רב לזו של חנה בְּשִׁילָה. בעולם ללא צרות אין יצירתיות וממילא אין משמעות לחיי האדם. תפילת יונה איננה עוסקת בתארי הפעולה המקובלים של האלוהים, כמו הרחמים והחנינה. לכן הוא איננו מתפלל לדבר הכי מתבקש, לפלוט אותו בחזרה ליבשה. תפילתו עוסקת בשני מרכיבים עיקריים: תיאור מצבו הפיזי הגרוע ומשבר האמונה הרוחני. הבריחה מהשליחות היא גם ההתגרשות מחצרות האלוהים. כוחה של תפילה לגשר על פערים גם אם הם נראים בלתי אפשריים. מתוך מעי הדג מודה יונה לאלוהיו כאילו העלה אותו כבר מן התהומות שאליהן התדרדר. תפילת יונה כמו תפילת חנה, היא תפילה ספונטנית היוצאת ממעמקי נפש האדם. היא אמנם באה בניסיונות מיוחדות, אך מסריה המוסריים כלליים ואוניברסליים ולא דווקא לאומיים או פרטיקולריים.

(ט) מְשַׁמְרִים הַבְּלִי שׁוֹא, חֲסִדִּים יַעֲזֹבוּ. (י) וְאֲנִי בְּקוֹל תּוֹדָה
 אֶזְבְּחָה לָּךְ, אֲשֶׁר נִדְרַתִּי אֲשַׁלְּמָה יִשְׁוַעְתָּה לְה'. (יא) וַיֹּאמֶר
 ה' לְדָג, וַיִּקָּא אֶת יוֹנָה אֶל הַיַּבְשָׁה. (פּרָק ג, א) וַיְהִי דְבַר ה' אֶל יוֹנָה
 שְׁנִית לֵאמֹר. (ב) קוּם לָךְ אֶל נִינְוָה הָעִיר הַגְּדוֹלָה, וּקְרֵא אֵלֶיהָ אֶת
 הַקְּרִיאָה אֲשֶׁר אֲנֹכִי דֹבֵר אֵלֶיךָ. (ג) וַיִּקָּם יוֹנָה וַיֵּלֶךְ אֶל נִינְוָה כְּדַבֵּר
 ה', וַנִּינְוָה הִיְתָה עִיר גְּדוֹלָה לְאֱלֹהִים מֵהֶלֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים. (ד) וַיַּחֲל
 יוֹנָה לְבֹא כְּעִיר מֵהֶלֶךְ יוֹם אֶחָד, וַיִּקְרָא וַיֹּאמֶר עוֹד אַרְבַּעַיִם יוֹם
 וַנִּינְוָה נֶהְפְּכֶת. (ה) וַיֹּאמְרוּ אֲנָשֵׁי נִינְוָה בְּאֱלֹהִים, וַיִּקְרְאוּ צוּם וַיִּלְבְּשׂוּ
 שָׂקִים מְגֹדוֹלָם וְעַד קִטְנָם.

תפילת יונה הספונטנית היא זו שמצילה אותו. לעולם אל יתייאש אדם מן הפורענות ואל יאמר אבדה תקוותנו. הצלת יונה משמעה הצלת ציבור גדול וחשוב לאלוהים ומתוך כך לעם ישראל. פעמיים נזכר כי נינווה היא עיר גדולה. הגויים האשורים של נינווה חשובים בעיני אלוהי ישראל עד כדי כך שיונה מסתכן וסובל ייסורים בדרך להצלתם. מדוע אלוהי ישראל מחשיב כל כך דווקא את תושבי נינווה, בירת אשור. מפני שהגויים המרוחקים האלה האמינו לבסוף באלוהי ישראל. אין לכך תקדים בכל המקרא. בספר שמות ובתהילים, נזכר כי לאחר שעם ישראל ראה את היד הגדולה, האמין באלוהים ובמשה עבדו. אם כן, עוצמתם הרוחנית של האשורים הייתה שווה בעיני האלוהים לזו של עם ישראל. זוהי הסיבה מדוע בחרו חכמי ישראל למקם את קריאת ספר יונה באמצע היום המוקדש ביותר לעם ישראל, בקריאת ההפסרה של תפילת מנחה. באיזו לשון דיבר יונה עם אנשי נינווה. יש להניח שלא דיבר אתם עברית אלא בלשון הקודש השנייה של עם ישראל, הלא היא הארמית-אשורית. בארמית אנו פותחים את תפילות יום הכיפורים בפיוט כל-נדרי, בארמית אנו קוראים את הכתובה במעמד הנישואין ובארמית אנו קוראים פעמים רבות בכל יום את הקדיש. מעט מאחרוני יהודי ארץ אשור עדיין מדברים בלשון הארמית ואוצר תרבות יהודי זה עומד להיכחד מן העולם. מצווה מוקדשת היא על כל יהודי המכבד את המסורת לתרום את חלקו להצלת הארמית המדוברת ולהעברתה לדורות הבאים.

יונה והדג, כפר סבא | ניצן אבידור

(ו) וַיַּגַע הַדְּבָר אֶל מֶלֶךְ נִינוּה, וַיָּקָם מִכִּסְאוֹ וַיַּעֲבֵר אֶדְרֹתוֹ מֵעִלּוֹ, וַיִּכַּס שֵׁק וַיֵּשֶׁב עַל הָאֶפֶר. (ז) וַיִּזְעַק וַיֹּאמֶר בְּנִינוּה מִטַּעַם הַמֶּלֶךְ וַגְדִּלְיוֹ לֵאמֹר, הָאָדָם וְהַבְּהֵמָה הַבֶּקֶר וְהַצֹּאן אֵל יִטְעֲמוּ מֵאוֹמָה אֵל יִרְעוּ וּמִים אֵל יִשְׁתּוּ. (ח) וַיִּתְכַּסּוּ שָׁקִים הָאָדָם וְהַבְּהֵמָה וַיִּקְרְאוּ אֶל אֱלֹהִים בַּחֲזָקָה, וַיֵּשְׁבוּ אִישׁ מִדְּרָכּוֹ הַרְעָה וּמִן הַחֲמֹס אֲשֶׁר בְּכַפֵּיהֶם. (ט) מִי יוֹדֵעַ יָשׁוּב וּנְחָם הָאֱלֹהִים, וְשֵׁב מִחֲרוֹן אַפּוֹ וְלֹא נֹאבֵד. (י) וַיֵּרָא הָאֱלֹהִים אֶת מַעֲשֵׂיהֶם כִּי שָׁבוּ מִדְּרָכָם הַרְעָה, וַיִּנְחַם הָאֱלֹהִים עַל הַרְעָה אֲשֶׁר דִּבֶּר לַעֲשׂוֹת לָהֶם וְלֹא עָשָׂה.

לפרעה נדרשו מפגשים ישירים עם משה ועוד עשר מכות כדי שיפנים את המסר האלוהי ואילו מלך נינווה מפנים במהירות הבזק את דברי יונה, שכנראה הגיעו אליו בעקיפין. הוא לובש שק בדומה לכמה צדיקים של העם היהודי; יעקב באבלו על יוסף הנטרף כביכול ומרדכי באבלו על רוע גזרת המן. מנהיג ראוי משמש דוגמה אישית לבני עמו. רק לאחר מכן יש בידיו התוקף המוסרי לגזור על הציבור צום ומנהגי אבלות; "נֹתְנִין אֶפֶר מִקְּלָה... בְּרֹאשׁ הַנְּשִׂיא וּבְרֹאשׁ אֶב בֵּית דִּין" (תענית ב א). אני מתקשה להסביר מה חטאם ופשעם של בעלי החיים במקרה זה כמו במקרה נוח והמבול. אנשי נינווה מקיימים את מצוות המלך ומוסיפים עליה תשובה ותפילה וצדקה ומצליחים להעביר בכך את רוע הגזרה. זאת, על אף הספק הטבעי שהמעשה שהם נוקטים בו לא ירצה את האלוהים וסכנת האובדן לפתח רובצת. אומה שלמה מתקנת את דרכיה ולכן היא זכאית לחנינה מאת האלוהים. האם יש בידינו תיעוד דומה על חזרה בתשובה בהיקף כזה מצד עם ישראל, כנראה שלא. עד ימינו-אנו מציינים בני העם האשורי שלושה ימי צום בכל חודש מרץ הנקראים בַּעוֹתָא דְּנִינוּוַיֵּי, תפילת אנשי נינווה. כיום חיים בעולם כחמישה מיליון פליטים אשורים שנטבחו על ידי עמי האזור, סבלו רצח עם ושיהור אתני כמעט מוחלט בידי הממשלים השונים וארגוני טרור באזור מסופוטמיה. ספר יונה קושר בין גורל העם היהודי לגורל העם האשורי בכל אחד מימי הכיפורים מאז ועד היום.

(א) וַיֵּרַע אֵל יוֹנָה, רָעָה גְדוֹלָה וַיַּחַר לוֹ. (ב) וַיִּתְפַּלֵּל אֵל ה' וַיֹּאמֶר, אָנָּה ה' הֲלוֹא זֶה דְבָרִי עַד הַיּוֹתִי עַל אֲדָמָתִי, עַל כֵּן קָדַמְתִּי לְבָרַח תְּרַשְׁיִשָּׁה, כִּי יִדְעַתִּי כִּי אַתָּה אֵל חַנוּן וְרַחוּם אַרְבֵּי אַפִּים וְרַב חֶסֶד וְנָחֵם עַל הָרָעָה. (ג) וַעֲתָה ה' קַח נָא אֶת נַפְשִׁי מִמֶּנִּי, כִּי טוֹב מוֹתִי מִחַיִּי. (ד) וַיֹּאמֶר ה', הֲהֵיטֵב חָרָה לְךָ. (ה) וַיֵּצֵא יוֹנָה מִן הָעִיר וַיֵּשֶׁב מִקְדָּם לָעִיר, וַיַּעַשׂ לוֹ שֵׁם סֶכֶה וַיֵּשֶׁב תַּחְתֶּיהָ בְּצַל, עַד אֲשֶׁר יִרְאֶה מָה יִהְיֶה בְּעִיר. (ו) וַיִּמֶן ה' אֱלֹהִים קִיקְיוֹן וַיַּעַל מַעַל לְיוֹנָה לִהְיוֹת צַל עַל רֵאשׁוֹ לְהַצִּיל לוֹ מִרְעָתוֹ, וַיִּשְׁמַח יוֹנָה עַל הַקִּיקְיוֹן שִׂמְחָה גְדוֹלָה.

לכאורה, יונה שהצליח במשימתו, היה אמור לשמוח שמחה גדולה ויחסיו עם האלוהים היו אמורים לבוא על תיקונם. אך את יונה פוקדת מרה שחורה. הוא חש בצורך להסביר מדוע ברח מפני מי שלא ניתן לברוח מפניו. ההסבר הפשוט הוא, יונה האמין שהאלוהים מטבעו רחום וחנון ולכן לא ימיט אסון על תושבי נינווה האשורים. לאלוהים אין עניין להרוג את יצירי כפיו והוא איננו שמח כאשר מעשי ידיו טובעים בים. במילים אחרות, יונה רומז כי האמין שתפקידו בעלילה היה מיותר. חכמים סבורים שהוא מדוכדך מפני שהוא יודע שהאימפריה האשורית עתידה להגלות את ישראל והוא דווקא זה שעליו הוטל להכשיר אותה לכך. לפיכך, הנאמנות של יונה לעמו אף גדולה מנאמנותו לאלוהיו. אך הכתוב איננו מספק אחיזה איתנה לדרשה הנאה הזאת. בצר לו, מבקש יונה את מותו מידי האלוהים, שהוא כאמור רחום וחנון. יש והמוות גואל את האדם מייסוריו, בין גופניים ובין נפשיים. המתת חסד בתנאים מוגדרים ומוקפדים ביותר היא מעשה אנושי נאצל. אלוהים מבקש להגחיק את סערת נפשו של יונה. על כל פרשת הצלחת שליחותו ההומניטרית להצלת תושבי העיר הגדולה נינווה הוא מצטער ואילו על הקיקיון שהצל עליו לשעה קלה הוא שמח שמחה גדולה. הרי זוהי שמחת עניים ותו לא. סדר היום האלוהי, ניהול התבל והיושבים בה, איננו סדר היום של האדם מהשורה ואפילו לא של נביא. די לו לאדם בקורת גג, במזון ובמלבוש כדי שישמח בחלקו.

תפילת יונה, אשדוד | אדוארד דולקרט

(ז) וַיִּמְן הָאֱלֹהִים תּוֹלְעַת בְּעֵלוֹת הַשָּׁחַר לְמַחֲרַת, וַתֵּךְ אֶת הַקִּיקִיּוֹן וַיִּיבֹשׁ. (ח) וַיְהִי כַזֶּרֶחַ הַשָּׁמֶשׁ, וַיִּמְן אֱלֹהִים רוּחַ קָדִים חַרִּישִׁית וַתֵּךְ הַשָּׁמֶשׁ עַל רֹאשׁ יוֹנָה וַיִּתְעַלֶּף, וַיִּשְׂאֵל אֶת נַפְשׁוֹ לְמוֹת וַיֹּאמֶר טוֹב מוֹתִי מִחַיִּי. (ט) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל יוֹנָה, הֲהֵיטֵב חָרָה לְךָ עַל הַקִּיקִיּוֹן, וַיֹּאמֶר הֵיטֵב חָרָה לִי עַד מוֹת. (י) וַיֹּאמֶר ה', אֶתָּה חֹסֵת עַל הַקִּיקִיּוֹן אֲשֶׁר לֹא עֲמַלְתָּ בּוֹ וְלֹא גִדַּלְתָּו, שָׁבֵן לַיְלָה הִיָּה וּבֵן לַיְלָה אָבָד. (יא) וְאֲנִי לֹא אֲחוּס עַל נִינְוָה הָעִיר הַגְּדוֹלָה, אֲשֶׁר יֵשׁ בָּהּ הַרְפָּה מְשִׁתִּים עֲשֶׂרָה רְבוֹ אָדָם, אֲשֶׁר לֹא יָדַע בֵּין יָמֵינוּ לְשִׂמְאֵלוֹ וּבִהְמָה רַבָּה.

לאלוהים חשוב מאוד להוכיח את יונה כדי להעביר מסר לכלל המאמינים. הוא מתעתע בו החל מהטלטלה בספינה ובליעתו על ידי הדג וכלה בסיפור הקיקיון. בצד סיפור הצלת נינווה מתחולל סיפור נוסף שעניינו יחסי אלוהים ואדם. השמחה הגדולה של יונה מתחלפת מיידית בדיכאון עמוק עד שהוא מבקש שוב ושוב למוות. עליה מטאורית במצב הרוח מעצימה את סיכווי השקיעה הגדולה וההתרסקות. כדי להפגין את רחמנותו של האלוהים, מסיים ספר יונה באנלוגיה בין יונה והאלוהים לבין הקיקיון והעיר נינווה. אם יונה חס על הקיקיון מבלי לטרודו בו, על אחת כמה וכמה שהאלוהים יחוס על תושביה האשורים של העיר נינווה, שהם יציר כפיו. יונה חס על צמחים, אלוהים חס על בני אדם. אין לדעת אם יונה הסכין עם האנלוגיה הזאת, שכן הקיקיון איננו סתם צמח בר נוסף. היה לו תפקיד בהצלת נפשו של יונה. הוא הדין לגבי צמחיית כדור הארץ. אנו דנים אותה על פי התועלת שהיא מביאה למערכת האקולוגית ולאדם. התורה מדברת בלשון בני אדם, ובני אדם חושבים רק כבני אדם. אם הקיקיון, כמשל, נחוץ לקיומנו, יש לנו כל הסיבות שבעולם להצטער על אובדנו. ספר יונה בוחר לסיים באזכור שלישי את גודלה וחשיבותה של העיר נינווה בעיני האלוהים. אין כל אזכור לעם ישראל בספר זה. הזיקה שבינו לבין יום הכיפורים מאוחרת ומסרתה לחזק את ערך התשובה בקרב יהודים. ערך התשובה הזה עובר בספר יונה דרך העם האשורי. אנו מסיימים את הספר בשאלה פתוחה נוספת, מי באמת היה קהל הקוראים של ספר יונה, שאליו כיוון המחבר את דבריו. לקוראים פתרונים.

תַּמְלָה לַשְּׁלוֹם הָעוֹלָם

אֱלֹהֵי כָּל הָאָרֶץ, אֲדוֹן כָּל הַיְצוּרִים
עָשָׂה לְמַעַן גּוֹיֵי הָאָרֶץ בְּכָל קְצוֹת תִּבְל
הִסֵּר מֵעֲלֵיהֶם אֶת אֵימַת הַחֶרֶב הַמַּתְהַפֶּכֶת
הִשְׁקֵט אֶת הַמַּאֲבָק הַמַּחְרִיף שֶׁבִּין הַלְּאֻמִּים
שֶׁעַ בְּלֵב כָּל בְּנֵי אָנוּשׁ אֶת אֲהַבַת הָאָדָם
הִשְׁרַשׁ בָּהֶם כְּבוֹד לְבֹן הַדָּת וְהָאָרֶץ הָאַחֶרֶת

אֱלֹהֵי כָּל הָאָרֶץ, אֲדוֹן כָּל הַבְּרִיּוֹת
עָשָׂה לְמַעַן כָּל בְּנֵי הָאָדָם הַתּוֹנִים לְנִגְעִים רַבִּים
מִנֶּעַ בְּטוֹבָךָ אֶת כָּל פְּגָעֵי הַטֶּבַע הַמַּתְרַגְּשִׁים עֲלֵינוּ
סִלַּק כָּל נֶגַע וּמַחְלָה, כָּל חֶסְרוֹן וְשִׁבְרוֹן לֵב
אֶחָד אֶת כָּל יוֹשְׁבֵי תִּבְל לְמַלְחָמָה בְּאוֹיְבֵי הָאָדָם
תֵּן בְּנוֹ תְּבוּנָה יִתְּרָה לְהִתְמוֹדֵד עִם מוֹרְאוֹת הַחַיִּים

אֱלֹהֵי כָּל הָאָרֶץ, אֲדוֹן כָּל הַנְּשָׁמוֹת
עָשָׂה לְמַעַן עוֹלְמָךְ הַשְּׂרׁוּי בְּסִפְנוֹת רַבּוֹת
הִרְחַב אֶת דַּעַתְנוּ לְהַכִּיר אֶת עוֹלְמְנוּ הַשְּׁבָרִי
קַח מֵעַמָּנוּ מַחְשְׁבוֹת רְעוֹת שֶׁל הָרֶס וּכְלִיָּה
מִלֵּא אֶת יַדֵּינוּ בִּיכְלֵת לְשִׁמְרוֹ כֶּתִיקוֹנוֹ
חַבֵּב עֲלֵינוּ אֶת הַחַי וְאֶת הַצּוֹמֵחַ וְאֶת הַדּוֹמֵם

אֱלֹהֵי כָּל הָאָרֶץ, אֲדוֹן כָּל הַנִּפְשׁוֹת
עָשָׂה לְמַעַן בְּנֵיךְ הַשּׁוֹחֲרִים אֶת הַנָּאָה וְהַטּוֹב
הָאָר אֶת עֵינֵינוּ לְהַכִּיר בֵּיפִי הַחַיִּים הַמְּגֻנָּים
חִזַּק אֶת יַדֵּינוּ לְיִצֵּר וּלְחַדֵּשׁ בְּמַלְאכַת מַחְשְׁבַת
לְמַדְנוּ לְהַעֲרִיךְ אֶת עֶשֶׂר הַתְּרַבּוֹת הָאָנוּשִׁית
הַבִּינְנוּ אֶת דְּרָכֵינוּ הַנִּסְתָּרוֹת שֶׁל הָאֵשׁ

אֱלֹהֵי כָּל הָאָרֶץ, אֲדוֹן כָּל הַיְצוּרִים
עָשָׂה לְמַעַן הַכֵּל, לֵאלֹא יוֹצֵא מִן הַכֵּל

העורך | דני כץ

אשדוד | אדוארד דולקרט

תיקון גויים

הייתי רוצה לפגש במלחים,
שהשיטו את יונה הנמלט,
להודות להם, להתניצל.

הגויים האנושיים הללו
נמנעו מהשלכתו לים
תוך סכון חייהם-שלהם.

האל, שלא שם חלקנו בהם,
ולא את גורלנו ככל המונם,
מניח לנו לעלות לדרגתם
במסע התחנכות אנושי.